

Оприлюднення Є. Ерліхом своєї концепції права, заснованої на емпіричних дослідженнях, викликало шквал критики у представників позитивістської теорії права, зокрема Г. Кельзена. Останній заявляв про заміну аналітичного аналізу дескриптивним та хибність концепції про живе право [6, с. 158]. Окремі положення вчення про живе право Є. Ерліха заперечуються і сучасними фахівцями. Одностайно науковці вважають помилковим твердження Є. Ерліха про те, що «життя повинне було б перетворитися на пекло, якби воно регулювалося тільки правом» [7, с. 47]. Недоліком його концепції називається відсутність у працях розмежування правових та інших соціальних норм [8, с. 144].

Захищаючи свої погляди щодо живого права, Є. Ерліх не ідеалізував його, як не заперечував повністю вагомість і роль позитивного державного права. В його працях ми не знайдемо висловлювань про невitreбуваність права в державному житті. Український мислитель розумів значення офіційного права для правового розвитку суспільства. В «Основоположенні соціології права» український науковець досить критично аналізує державні норми, відзначає, що їх вплив нерідко переоцінюється, бо закон часто невідомий широким колам, інколи його не використовують або використовують непродуктивно. Окрім того, на його думку, державне право часто терпить крах через недостатність заходів державного контролю, а частіше всього питання полягає в слабкості, небажанні, нездатності до дії державних органів. Вплив державного права знаходиться в прямій залежності від сили, яку представляє для себе держава, і в зворотній залежності від інтенсивності протистояння, яке держава повинна подолати [5, с. 382].

Наскільки новаторським є вчення українського мислителя про живе право? Є. Ерліх не приховував факту впливу на формування своїх поглядів з боку історичної школи права; наукових концепцій Рудольфа фон Ієринга,

Отто фон Гірке; представників етнологічного напрямку в правознавстві: Йозефа Маучка, Станіслава Дністрянського, Вальтзара Богіша, Стефана Бобчева, в якого, зокрема, перейняв ідеї своїх соціологічних праць. Але, на думку російського дослідника М. Антонова, увага українського дослідника була зосереджена на життєвих відносинах більш високого культурного, різнобічного, наповненого рівня; пошуках закономірностей сучасного йому правового розвитку; загальних висновках, які б могли сприяти вдосконаленню законодавчої діяльності [9, с. 567].

У сучасній юридичній науці існує витребуваність на вчення Є. Ерліха про живе право. М.Г. Братасюк підкреслює значення розуміння права Є. Ерліхом як живого, складного, багатогранного явища, тисячами ниток пов'язаного «з життєвими обставинами, живим потоком життя» [10, с. 152]. Останні публікації свідчать про повернення інтересу до вчення Є. Ерліха. Прихильники природного права поділяють думку Є. Ерліха про те, що лише позитивне право не спроможне задовольнити всі потреби суспільства [11, с. 76]. Висловлюється цілком резонанс думка, що теорія Є. Ерліха «може стати джерелом свіжого погляду на норму права як факт, тобто погляду з наголосом на її походженні, справжніх причинах виникнення та ефективності, і без посилення на її практичне застосування та тлумачення» [6, с. 158]. В умовах інтенсивного розвитку природного права слухними є пропозиції Є. Ерліха щодо необхідності доповнення юридичної освіти «живою практикою».

Висновки. Найбільш актуальними у вченні Є. Ерліха про живе право, на нашу думку, є висловлене ним положення про те, що «лише взаємодія суспільних норм усіх видів дає нам повну картину суспільного механізму» [7, с. 44-45]. Мова також може йти про застосування критичних тверджень вченого щодо формального підходу до права як недоліку юриспруденції в контексті чинного національного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft / Ehrlich E. – Leipzig, 1903.
2. Ерліх Є. Про живе право / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 11. – № 1-2. – С. 194-200.
3. Ерліх Євген. Інститут живого права / Євген Ерліх // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Випуск 636. – Правознавство. – С. 5-134.
4. Ерліх Є. Вільне правознаходження та вільне правознавство / Є. Ерліх // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 168-184.
5. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts / Ehrlich E // Vorrete.
6. Дорош Д.С. Розуміючи Ерліха сьогодні / Д. Дорош // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 111. – № 1-2. – С. 157-159.
7. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts / Ehrlich E // Munchen und Ltipzig, 1913.
8. Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча практика (актуальний наукознавчий нарис) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 105-126.
9. Антонов М.В. У истоков социологии права: Ойген Эрлих / М.В. Антонов // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 565-592.
10. Братасюк М.Г. Значення поглядів Є. Ерліха на особливості юридичного мислення в контексті правової культури постмодерну / М.Г. Братасюк // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 111. – № 1-2. – С. 152-156.
11. Яценко К. Історія становлення соціології права в працях вітчизняних вчених / К. Яценко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – С. 75-81.

УДК 342.736

ЯКІВ АБРАМОВ, МИКОЛА КАРИШЕВ, БОРИС ВЕСЕЛОВСЬКИЙ – ПЕРШІ ДОСЛІДНИКИ КЛОПОТАНЬ ЗЕМСЬКИХ ЗІБРАНЬ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Телькінен Т.Е.,
к.і.н., доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ННІ права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Авторка даної статті поставила за мету визначити місце праць Якова Васильовича Абрамова, Миколи Олександровича. Карішева, Бориса Борисовича Веселовського у вивченні клопотань органів земського самоврядування Російської імперії. Ці автори першими в Російській імперії здійснили спроби узагальнення такого виду звернень земських зібрань.

Ключові слова: клопотання, земські зібрання, органи місцевого самоврядування, лобювання, публіцистика, гласні земських зібрань, інтереси.

Телькинена Т.Э. / ЯКОВ АБРАМОВ, НИКОЛАЙ КАРЫШЕВ, БОРИС ВЕСЕЛОВСКИЙ – ПЕРВЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛИ ХОДАТАЙСТВ ЗЕМСКИХ СОБРАНИЙ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

Автор данной статьи поставила перед собой цель определить место трудов Якова Васильевича Абрамова, Николая Александровича Карышева, Бориса Борисовича Веселовского в процессе изучения ходатайств органов земского самоуправления Российской империи. Эти авторы первыми в Российской империи предприняли попытку обобщения такого вида обращений земских собраний.

Ключевые слова: ходатайства, земские собрания, органы местного самоуправления, лоббирование, публицистика, гласные земских собраний, интересы.

Telkinena T.E. / YAKIV ABRAMOV, MUKOLA KARISHEV, BORIS VESELOVSKI – THE FIRST RESEARCHERS OF SOLICITORS OF LOCAL COLLECTIONS IN THE RUSSIAN EMPIRE / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

The author of this article put for a purpose to define the place of works of Yakiv Vasyli Abramova, Mykola Oleksandr. Karisheva, Boris Boris Veselovskogo in the study of solicitors of organs of local self-government of the Russian empire. These authors in the Russian empire were first who carried out the attempts of generalization of such type of appeals of local collections. From one side, their works: «What zemstvo did and what is it doing», «Local appeals of 1865-1884 years», «The hirstory of zemstave for forty years» can be defined as sources, which contain statistics about solicitors of zemskikh collections of all provinces and districts in which were created the local organs of self-government. From other, each of them carried out different on a volume analytical work which is foundation to take their publications to the list of research works from the called higher problems.

On the basis of analysed works and biographies of named authors Telkinena T.E. came to the next conclusions.

B.A. Abramov, M.O. Karishev and B.B. Veselovskiy, according to her persuasion, not by chance became the first authors of serious works, where were studied, in particular, the solicitors of local organs of self-government. All of them were experimental publicists. Those authors owned that local subject not only in a theory but also were attached to activity of organs of local self-government: Y.V. Abramov and M.O. Karishev – directly, and B.B. Veselovskiy – mediated.

The named authors did not use a term «lobbying», but actually their interpretation essences of solicitors, acceptance of which groups of vowel zemskikh collections were initiator, answers, to her mind, to determination of such type of appeals as method of legal influence of separate groups on the organs of power with the purpose of fixing of interests of own or other persons in the proper normative acts.

Key words: solicitor, local collections, organs of local self-government, lobbying, publicism, vowel local collections, interests.

Звичайно, що першим кроком на шляху вивчення генези інституту лобювання в Російській імперії є визначення кола джерел та дослідницької літератури з названої тематики та з'ясування їх потенціалу задля відповідного використання. Розвідка щодо методів лобювання часів другої половини XIX – початку XX ст., коли з'являються нові суб'єкти відповідних відносин: гласні земських зібрань та міських дум, потребує звернення не тільки до клопотань, що ними приймалися, але й до публікацій, автори яких аналізували процедуру їх прийняття, їх тексти та подальшу долю. До найбільш затребуваних серед них можна віднести, в першу чергу, Я.В. Абрамова, М.О. Каришева та Б.Б. Веселовського.

Щодо стану вивчення заявленої нами тематики, на підставі виявленої літератури, можемо зазначити наступне. Наразі лише одному із перших дослідників земських клопотань, Б.Б. Веселовському, присвячено спеціальну роботу [1]. Іншим пощастило значно менше. Я.В. Абрамов привертав увагу деяких науковців, але у іншій іпостасі [2]. Діяльність М.О. Каришева у загальному вигляді було висвітлено лише після його смерті у поодинокій статті О.Ф. Фортунатова [3]. Але при цьому, кожен фахівець з місцевого самоврядування в Російській імперії, як правило, використовує напрацювання цих трьох піонерів із земської історії.

Метою статті є визначення місця праць Я.В. Абрамова, М.О. Каришева, Б.Б. Веселовського у вивченні клопотань органів земського самоврядування Російської імперії.

Джерельну базу даної статті складають, по-перше, роботи Я.В. Абрамова «Что сделало земство и что оно делает» [4], Каришева М.О. «Земские ходатайства 1865-1884 гг.» [5], чотиритомна монографія Б.Б. Веселовського «История земства за сорок лет» [6], по-друге, енциклопедичні видання, що містять біографічну інформацію щодо названих авторів [3; 7; 8; 9; 10].

Я.В. Абрамов, М.О. Каришев, Б.Б. Веселовський першими в Російській імперії здійснили спроби узагальнення клопотань органів земського самоврядування. З одного боку, їхні роботи можна визначити як джерела, які містять статистику щодо клопотань земських зібрань усіх губерній та повітів, в яких було запроваджено земські органи самоврядування. Такі дані можна використати, наприклад, задля аналізу діяльності гласних Катеринославського губерньського земського зібрання у сфері лобювання в загальному контексті Російської імперії. Перелічені автори

надають інформацію саме для створення загальноросійського тла функціонування земських органів самоврядування у другій половині XIX ст. З іншого боку, кожен з них здійснив різну за обсягом аналітичну роботу, що є підставою для того, щоб віднести їх публікації й до переліку дослідницьких праць з названої вище проблематики.

Яків Васильович Абрамов (1858-1906) походив з родини міщан, не був стороннім спостерігачем процесу становлення місцевого самоврядування в Російській імперії: декілька років працював у статистичному бюро Санкт-петербурзької земської управи. Мав досвід узагальнення великого обсягу різноманітних матеріалів у цій сфері. Так, протягом 1884-1886 рр. уклав тритомний статистичний опис двох повітів. Окрім знайомства з практикою діяльності земських органів самоврядування, був добре обізнаним у бібліографії з даної тематики завдяки тому, що протягом 1888-1889 років у якості співробітника петербурзького «Северного вестника» здійснював упорядкування усієї відповідної нової літератури [7; 9].

Виходячи з аналізу тексту четвертого розділу роботи «Що зробило земство та що воно робить» (1889 р.), можна сказати, що Я.В. Абрамов розглядав земські клопотання у контексті власної теорії малих справ. Його сподівання на поступову, але неухильну практичну реалізацію реформаторського потенціалу «ходіння до народу», скоріш за все, є наслідком особистого (власного) невдалого досвіду спроб ведення «революційної роботи» під час навчання в медично-хірургічній академії у Санкт-Петербурзі [7; 9].

Ключовою тезою російського поступовця було таке. Земські клопотання, навіть у випадках їх незадоволення, відігравали важливу роль в сенсі звернення уваги законодавця на важливі потреби населення та надання матеріалу для вироблення заходів, що задовольняють ці потреби [4, с. 251]. Задля доведення своєї позиції автор наводить значний перелік нормативних актів, на прийняття яких у той чи інший спосіб вплинули клопотання земських зібрань. Тобто, на думку Я.В. Абрамова їх коефіцієнт корисної дії був достатньо високим. Підсумовуючи, можна сказати, що публіцист був переконаний у тому, що земські звернення названого типу були, по-перше, щось на кшталт сигналу SOS на адресу держави з боку підданих, а по-друге, «сировиною» для вироблення «законодавчого продукту».

Микола Олександрович Каришев (1855-1905) за походженням належав до стану дворян, мав юридичну освіту.

Протягом усього життя займався викладанням у вищих навчальних закладах Російської імперії політичної економії та статистики, а з 1896 року й до кінця життя обіймав посаду професора з відповідної спеціалізації. Предметом уваги М.О. Каришева у його наукових публікаціях, головним чином, було сільське господарство, зокрема, й дрібне селянське. Вважається, що він був палким захисником потреб та інтересів сільських обивателів у сфері землеволодіння [3]. Займався також громадською діяльністю у якості гласного Олександрівського повітового земського зібрання (1881-1884 рр.). Мав значний публіцистичний досвід: протягом багатьох років був дописувачем газет та журналів, зокрема, й тих, які мали спеціальне спрямування («Земства» та «Земський огляд»), здійснював науково-літературний економічний огляд для журналу «Русское богатство».

М.О. Каришев, єдиний з трьох названих на початку статті авторів, присвятив аналізу клопотань земських органів самоврядування в Російській імперії окрему працю «Земські клопотання 1865-1884 рр.» (1900 р.). Він розробив їх класифікацію, критерієм якої обрав окремі напрямки діяльності цих органів місцевого самоврядування. При цьому, він усі знайдені ним клопотання за період з 1865 по 1884 роки ретельно розподілив на 15 груп, а також виділив їх часові та територіальні особливості (їх особливості у контексті часу та простору). Динаміка збільшення або зменшення кількості клопотань протягом окремих проміжків часу (хронологічних проміжків), на думку М.А. Каришева, пов'язана, певним чином, із відсотком відхилених органами влади ініціатив земських зібрань [5, с. 2, 3]. Автор констатує, але не аналізує особливості територіальної складової списку першої десятки найактивніших земських органів, на які приходиться 44% усіх відповідних клопотань. Три презентують північно-західний регіон імперії (Новгородське, Тверське, Смоленське), п'ять – південний (Херсонське, Полтавське, Харківське, Катеринославське та Таврійське) [5, с. 6, 7]. Особливостями компетенції та порядку роботи земських зібрань М.О. Каришев пояснює значну чисельну перевагу клопотань з боку губернських: 34 губернських – 1350, а декілька сотень повітових – 1273 [5, с. 5]. Під час детального аналізу усіх груп таких земських звернень, автор акцентує увагу на їх предметах та ефективності. Ініціатори домінуючої більшості клопотань мали на меті захист місцевих інтересів. При цьому М.О. Каришев визнає, що подекуди захищалися в першу чергу інтереси більш заможних груп населення [5, с. 257, 258]. Відомий економіст, на відміну від публіциста Я.В. Абрамова, менш оптимістично оцінює ступінь ефективності клопотань земських органів самоврядування [5, с. 3, 5]. В цілому, він вбачає в таких зверненнях законний інструмент захисту місцевого населення.

Борис Борисович Веселовський (1880-1954) походив із дворянської родини, отримав вищу технічну освіту. Займав активну політичну позицію, сповідував соціал-демократичні погляди, був заарештований та відправлений у заслання. З 25 років, після повернення до столиці, занурився у наукову, викладацьку та публіцистичну діяльність. Зокрема, дописував до таких видань як «Саратовський земський тиждень» та «Земська справа». Його небезпідставно визнавали обізнаним експертом щодо земського самоврядування: ще за часів заслання Б.Б. Веселовський налагодив постійне листування із багатьма земськими управами, що переросло у плідну для нього співпрацю:

формував джерельну базу для майбутніх публікацій та багаторічної підготовки власного проекту реорганізації земських установ.

Б.Б. Веселовський продовжив роботу попередників, але його чотири томна «Історія земства за сорок років» (1909-1919 рр.) є, скоріше, інформативним джерелом, аніж спробою ретельного аналізу, зокрема, й клопотань земських зібрань. До речі, сам автор визначив свою монографію як «Довідник з різних питань земської діяльності». Також погоджуємось із загальновідомою оцінкою характеру названої праці як вдалої компіляції. Окрім цього, на нашу думку, із трьох робіт, які розглядаються наразі, «Історія земства за сорок років» є найбільш емоційно насиченою, можливо за рахунок залучення широкого масиву цитат із тогочасних газет, журналів, можливо також завдяки впливу інших факторів. Б.Б. Веселовський мав часову перевагу і залучив земські клопотання 1890-х – 1900-х років, які зі зрозумілих причин не могли потрапити до Я.В. Абрамова та М.О. Каришева. Він визначив ті питання, які протягом зазначеного часу найчастіше ставали предметом уваги земських гласних-ініціаторів прийняття відповідних звернень: відміна тілесних покарань для сільських обивателів, пропозиції щодо скасування лікарського статуту, збільшення представників земських органів у складі вчительських рад, про компенсацію земствам на потреби народної освіти втрат від введення винної монополії, про запровадження інституту земської адвокатури, про перегляд за участю представників земств нових ветеринарних правил, про започаткування дрібної земської одиниці та реорганізацію земських установ, про необхідність делегування до урядових комісій представників земського самоврядування, про залучення земських установ до розробки законопроектів з місцевих питань тощо [6, с. 398-412]. Бачення сутності клопотань земських органів самоврядування з боку автора «Історії земства» не була такою політоректною, як у його попередників. Він вбачав в них засіб тактики «законного спротиву» [6, с. 399]: протистояння між органами місцевого самоврядування та місцевими і центральними органами влади. Найбільш ефективними автор вважав ті клопотання, предметом яких були економічні питання. Земські пропозиції, ініціатори яких звертали увагу законодавця на інші сфери суспільного життя, на думку Б.Б. Веселовського, отримували «законодавче втілення» у якості виключення [6, с. 409].

Отже, на підставі вищевикладеного доходимо наступних висновків.

Я.В. Абрамов, М.О. Каришев та Б.Б. Веселовський, на наше переконання, не випадково стали першими авторами серйозних праць, де, зокрема, вивчалися і клопотання земських органів самоврядування. Усі вони були досвідченими публіцистами. Земською тематикою володіли не тільки в теорії, але й були долучені до діяльності органів місцевого самоврядування: Я.В. Абрамов та М.О. Каришев – безпосередньо, а Б.Б. Веселовський – опосередковано.

Названі автори не використовували термін «лобіювання», але фактично їхнє трактування сутності клопотань, прийняття яких ініціювали групи гласних земських зібрань, відповідає, на наш погляд, визначенню такого виду звернень як методу законного впливу окремих груп на органи влади з метою закріплення інтересів власних або інших осіб у відповідних нормативних актах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колякова И. В. Общественная и научная деятельность Б. Б. Веселовского : дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «отечественная история» [Электронный ресурс] / И.В. Колякова. – Самара, 2003. – 165 с. Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/obshchestvennaya-i-nauchnaya-deyatelnost-b-b-veselovskogo>.
2. Наприклад : Голово В. М. Яков Абрамов : самоактуализация в художественном творчестве. – Ставрополь : Изд-во Ставропольского гос. ун-та, 2008. – 178 с.
3. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907. [Электронный ресурс] Режим доступа : http://brockhaus-efron-encyclopedia.info/Энциклопедия_Брокгауза_и_Ефрона/115320/Карышев.
4. Абрамов Я. В. Что сделало земство и что оно делает / Я. В. Абрамов. – СПб. : Типография газеты «Новости», 1889. – 288 с.

5. Карышев Н. А. Земские ходатайства 1865-1884 гг. / Н. А. Карышев. – М. : Издание книжного магазина А.А. Ланга, 1900. – 271 с.
6. Веселовский Б. История земства: в 4 т. / Б. Веселовский. – СПб. : Издательство О. Н. Поповой, 1909-1911. 724+703+708+696.
7. Агапкина Т. П. Абрамов Яков Васильевич // Русские писатели 1800-1917. Биографический словарь / П. А. Николаев (гл. ред.). – М.: Советская энциклопедия, 1989. – . – Т. 1 : А-Г. – С. 12-13. – 672 с.
8. Большая Советская Энциклопедия [Электронный ресурс] Режим доступа : http://bse.chemport.ru/veselovskij_boris_borisovich.shtml.
9. Венгеров С. А. Абрамов, Яков Васильевич / С. А. Венгеров // Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней). – СПб. : Семеновская Типо-Литография (И. Ефрона), 1889. – . – Т. 1. : Вып. 1-21. А. – С. 21-23.
10. Социал-демократы. 1880-1904: Вып. 2. / Составлен Э. А. Корольчук, Ш. М. Левиным. Под. Ред. В. И. Невского. – 1933. – XXXIV с.